

ג' שופמן כסופר-ילדים

מאת נורית גוברין

א. "שם רע"

ג' שופמן לא ראה את עצמו מעודו כסופר לילדים, ואף עורכי כתבי-העת לילדים ולנוער לא ראו בו סופר כזה. הוא לא כתב במיוחד לילדים ולנוער, ואף לא נדרש על ידי העורכים לעשות כן. סיפוריו המעטים, שנכללו במרוצת השנים באנתולוגיות ובכתבי-עת לנוער, נכתבו במקורם למבוגרים. יש לשער, שהסיבה לכך היא, משום שתדמיתו של שופמן, כפי שנתבססה על סיפוריו בתקופתו הראשונה, היתה של סופר המתבונן בעולם בעיניים פקוחות, אינו מנסה לרכך את הדברים, אינו מבקר אלא נותן לדברים לדבר בעד עצמם. אין הוא נמנע מלתאר את אכזריות החיים, את "מלחמת המינים" שבינו לבינה, על כל פרטיה, על כל כיעורה ונקודות האור שבה, ולעשות את "קצווי הכרך" נושא לסיפוריו. שמעו יצא כסופר, שמבקרים הזהירו ממנו את ההורים, שלא יתנו לבניהם ולבנותיהם לקרוא בו, כיוון שהוא עלול לקלקל את בני הנעורים. כך, העיד דוד לאזר (מעורכי 'מעריב'), שאביו ש. מ. לאזר, עורך 'המצפה', שהחמיר מאד בענייני מוסר, אסר עליו בפירוש את "ההתעסקות" בסיפורי שופמן, אשר לפי דבריו שום טובה לא תצמח מהם.

זאת ועוד: שופמן נודע אז כסופר, אשר ביאליק "צינזר" את סיפורו "קטנות" ו"כיסה את החזה" ש"גילה" שופמן, בטענה ש"אין צורך ב'גילוי' זה, שאפשר גם בלעדיו"¹. הדברים הגיעו עד כדי כך, ששופמן עצמו חשש שחבריו לא יקבלו בעין

1. למשל: סיפורו "כחוס היום" נכלל באנתולוגיה לבני הנעורים 'ספר התשורה' שבעריכת פ' לחובר (וארשה תרע"ב).

2. דוד לאזר, 'מסה ומריבה', הוצ' המנורה, 1971, עמ' 50–54. עוד על התנגדותו של ש. מ. לאזר לסיפורי שופמן, ולהתנגדותם של אחרים מן הבחינה המוסרית, ראה בספרי 'מאופק אל אופק —

ג. שופמן חייו ויצירתו', הוצ' אוניברסיטת ת"א והוצ' יחזיו, תשמ"ג.

3. 'מאופק אל אופק', עמ' 97–100.

טובה את גילויי "הפורנוגרפיה" שבסיפוריו, כגון כשהוא כותב לברנר, בשעה שהוא שולח אליו את סיפורו "בקצווי הכרד" בשביל 'רביבים' שכבר נערך בארץ-ישראל: "ה'דברי' הזה מסתפינא שלא ימצא חן בעיניך ביותר" (4.8.1913). אבל ברנר לא רק שלא נבהל ולא נרתע מסיפור זה, אלא אדרבה, התלהב ממנו מאד וכתב לו: "חושב אותה אותי למבין קטן ביותר, אם נתגנב חשש ללבך שדבר כזה לא יובן לי ו'לא ימצא חן בעיני'! אתה טועה! אחיך אני בהבנה, אם כי לא תמיד ביכולת. אני, בכדי להגיד מה שאתה מגיד, צריך לכתוב גליונות, גליונות, ולבסוף, לא הא! אבל מה לעשות!" (אוגוסט 1913).⁴

מסתבר, שברנר היה צריך לעמוד בלחצים לא קלים, כדי לפרסם סיפור זה של שופמן, שעוד לפני שפורסם, כבי התחילו מתלחשים ברבים על תוכנו הנועז, כדרך שכתב ר' בנימין לאחים שטרייט (ללא תאריך, כנראה לפני פברואר 1914):⁵

סח לי סילמן, שסיפורו של שופמן עוסק בבית-הזנות. הוא לא קרא אלא ברנר סיפה לו והוסיף, שמצד אמנותי הוא מעולה. שמו "בקצווי הכרד". כמדומה, שאם יהא חריף ביותר יהא קשה להפיצו ואפשר שהוא ימיט שואה על "השרון" בכלל. סוף סוף אין הזנות הפרובלימה של הקורא בא". בירחון שאני, אבל בקובץ קשה. כמובן, קשה לשפוט לפני הקריאה.

ואם בכתבי-עת לגדולים כך, בכתבי-עת לילדים ולבני נוער על אחת כמה וכמה. וכך, "יצא שמעו" של ג. שופמן, כסופר, שלא רק שלא נועד לצעירים, אלא שכל מי שמכין עיתונים, כתבי-עת ואנתולוגיות לנוער, אין לו מה לחפש אצלו, ואף רצוי לו שיתרחק ממנו.

גם שופמן עצמו, דבק בתדמית שיצאה לו, כמי שאינו מתאים להיות סופר לילדים, וכדרכו, הפך תדמית זו לדגל, למעלה, שכן, משורר לגדולים בלבד, הוא משורר רציני ואילו משורר לילדים, אינו כן, ושמצ של ילדותיות דבק בו.

ב. בין ביאליק לשופמן

לאחר שהוצאת שטיבל נקלעה למצב כספי קשה (תרפ"ד) ולא עמדה בהתחייבויותיה, נמצאו הסופרים שהיו קשורים עמה בכי רע, ובמיוחד אלה, כשופמן, שכל פרנסתם היתה על הספרות. באותה תקופה ישב שופמן עם אשתו, בנו ובתו הרכים בכפר האוסטרי וצלסדורף, וחיפש במות ספרותיות חדשות לפרסם בהם את סיפוריו. על המצוקה שהיה שרוי בה כתב לפ' לחובר ב-29.6.1925:

"אני צפוי כאן לכל הרעות שהדמיון יכול לצייר: פשוט, ישימוני במאסר, בשל החובות העצומים שאיני יכול לסלקם".

4. שם, עמ' 509.

5. מובא בספרה של זהר שביט, 'החיים הספרותיים בארץ-ישראל 1910—1933', הוצ' מכון פורטר והקיבוץ המאוחד, תשמ"ג, עמ' 343.

אולם למרות מצבו הקשה, לא הסכים לפרסם "בכל מחיר". ההזדמנות באה, כאשר הוצע לו להשתתף בירחון המצוייר לבני-הנעורים 'עדן', שהחל לצאת בניו-יורק, בעריכתו של דניאל פרסקי, כשהמו"ל היא בת-שבע גראבלסקי ושותפתו לעריכה. כתב-עת זה הופיע מניסן תרפ"ד ועד תשרי תרפ"ו (בשנה השנייה ערך אותו י"ד ברקוביץ). עם כינונו של הירחון פנתה המו"ל והעורכת בת-שבע גראבלסקי אל שופמן והציעה לו להשתתף ב'עדן', בתנאי שיתאים את סיפוריו לקוראים, שאליהם הוא מיועד ויסלק מהם עניינים שבינו לבינה. אולם שופמן סירב לפנייה וכתב לדניאל פרסקי ביום 14.2.1925 :

המו"ל פנתה אלי בשעתה. אבל אני לא נעניתי לה, פשוט מפני שבדרי, איזו שהם, עם 'אישות' או בלי 'אישות', אינם עניין לילדים בשום אופן. אחרים יכולים להסתגל, לכתוב לשם... אני אינני יכול. מביאליק וכו' אין ראייה. הללו הם משוררים לקטנים מטבע ברייתם, ואילו אני הנני משורר לגדולי גילי.

שופמן רומז כאן לניסיון שנעשה לשכנעו לקחת חלק בכתב-עת זה באמצעות הדוגמה של ביאליק, שכן השתתף בו, ואף עשה זאת ברצון. שופמן "לא גרס" את ביאליק, ומדי פעם התבטא כנגדו באמרו: "ביאליק אינו ממשוררי"; והניסיון לשכנעו בדרך זו, רק הרגיזו והביאו להטחת דברים קשים נוספים כלפי המשורר, אגב הבלטת השוני שביניהם, ובינו לבין כל האחרים הכותבים לילדים. ההבדל בין תשובה זו לתשובתו של ביאליק חד וחרף מאד. בתשובה לפנייתה של מערכת 'עדן' כתב ביאליק מתל-אביב ביום כ"ד אייר תרפ"ד (26.5.1924) :

הנני מקיים בזה את הבטחתי במכתבי הקודם ואני שולח לכם מעט מאשר באמתחתי. לפי שעה ארבעה שירים קטנים, שתתנו אותם אחד אחד לגליון, בזה אחר זה. בפעם השניה אשלח לכם מעט מן הפרוזה שבידי, אגדות לילדים, מקוריות ומתורגמות. [— —] שמות השירים הרצופים בזה: "מעבר לים", "הגדי בבית המלמד", "מיכה אמן-ידי", "חשה".

המחברת הראשונה "עדן" עושה בדרך כלל רושם לא רע ואולם עליכם עוד לשכלל את ירחונכם שכלול אחרי שכלול, עד היותו לעדית. ידעתי כי כוחכם עמכם.

בולט ההבדל בין היענותו הנדיבה של ביאליק והעידוד שהוא נותן לעושים במלאכה, יחד עם יחסו הרציני לכתב-עת לנוער — "בעתון הערוך לילדים יש לנהוג זהירות יתירה" כתב למערכת 'עדן' מת"א כ"ב אדר תרפ"ה — לבין זלולו הבוטה של שופמן, בדברים הנכתבים לילדים ובסופרים הכותבים בשבילם.

6. ראה פרטים על הירחון "עדן" בספרו של גרשון ברגסון 'שלושה זורות בספרות הילדים העברית', עמ' 80; וראה גם אגרות ביאליק, כרך ג, עמ' טז, מכתב תיט ט"ז אלול תרפ"ד וההערה שם. מייסדת הירחון, בת-שבע גראבלסקי (ניו-יורק 1895 — שם 1932. נקברה על-פי בקשתה בתל-אביב) היתה פעילה מאד בהסתדרות הציונית ובהסתדרות העברית בארצות-הברית, ובביתה התארחו כל ה"מי ומי" שבאו מארץ-ישראל בשליחות, ביניהם ביאליק והרב קוק. (מפי בנה דוד גראבלסקי).

על אף סירובו העקרוני לשלוח סיפור לכתב-עת לילדים בכלל ול'עדן' בפרט, שלח שופמן לדניאל פרסקי, כחודש לאחר מכתבו הקודם, סיפור שהגדירו "דבר קטן, מין שיר בפרוזה, בשביל 'העדן'" (מכתבו מיום 9.3.1925), ושמו "בן בלי בית".

בן בלי בית

תעיתי בשדות, והנה נטפל אלי כלב מבלי שראיתי, מהיכן זה בא. פניתי כה וכה לראות את בעליו — ואין איש! עתה ראיתי: כלב מסואב, מדוכא, מביט תחנונים — כן בלי בית. הוא התחיל מתרפק עלי, מכשכש בזנבו ומתחכך ברגלי, מתאוה, כניכר, לעשותני לבעליו.

מדוע לא? מדוע אי אפשר להזקק לאיש באמצע השדה ולקבל את בעלותו?

לא יכלתי להבליג על שאט-נפשי ודחיתיו ממני ככל אשר יכלתי. כאלו יראתי פן תדבק בי מרירות... הוא נשאר עומד במקומו, אבל מכיון שנתרחקתי קצת, התחיל רץ אחרי שוב. שוב מוכרח הייתי לרקוע ברגלי ולהשליך עליו רגבי עפר. וכך נשנה הדבר פעמים אחדות עד שעלה בידי להפטר ממנו.

רע רע באין בית, באין גג, באין מחסה. וקשה אז ביותר זה שאט-הנפש הנורא מסביב.

סיפור זה נדפס בכרך א', חוב' י"ב אדר תרפ"ה (מרץ 1925), כלומר, מיד כשהגיע הסיפור לעורכים. הוא נדפס באותיות גדולות ומנוקדות, וללא ביאורי מלים, שליוו סיפורים אחרים, וזאת, בהתאם להוראות מפורשות של שופמן:

"במטותא להדפיסו **בלי שגיאות** ובלי באורי המלות, אם אפשר. הציונים למעלה והביאורים למטה, מקלקלים הרבה את הרושם".

הסיפור לוהה בציור, הממחיש את "האיש הרע" הרודף אחר הכלב ומקל בידו, שנעשה בידי האמן הנודע שאול ראסקין (1886—1966), שהיה מצייירו הקבועים של הירחון.

זהו סיפור שופמני טיפוסי, בראייה הנוקבת את החיים ללא ריכוך והמתקה. בכך נשאר שופמן נאמן לעצמו, ויצא ידי חובת האמת הפנימית שלו בלבד, מבלי להסתגל למקובל בכתבי-העת לנוער.

סיפור זה מתאר כיצד בעט המספר בכלב עלוב שנקלע בדרכו ונטפל אליו, בבקשת רחמים ובתחנונים לחסות, כיוון שהיה בן-בלי-בית. אבל המספר הרגיש כלפיו "שאט-נפש" ודחה אותו, ומכיוון שהכלב המשיך לדבוק בו, זרק עליו רגבי עפר עד שהצליח להיפטר ממנו. והמסקנה:

"רע רע באין בית, באין גג, באין מחסה. וקשה אז ביותר זה שאט-הנפש הנורא מסביב".

דומה, שזהו סיפור בהחלט בלתי-שגרתי ב"נוף" כתבי-העת לילדים, והוא הולם היטב את מצבו הקשה של שופמן עצמו באותו זמן. שלא כצפוי אין המספר מאמץ את הכלב העזוב, אינו נותן לו בית ואף אינו מאיר פניו אליו אפילו לרגע. הקורא אינו יוצא מפויס ומנוחם עם גמר הסיפור, אלא עצוב ונרעש על גורלו של הכלב שכן אירע לו. זהו עולם אכזרי, ללא אשליות וללא ריכוך, כשברור אפילו לקורא

הצעיר, שהכלב העזוב מייצג את האדם העזוב, שלא רק שאין לו בית, אלא שאין גם מי שיאיר פניו אליו. החריפות בולטת במיוחד, כיוון שהסיפור מסופר בגוף ראשון, על ידי מי שמספר על מעשיו שלו, ועל יחסו שלו האכזרי לכלב, ובו בזמן הוא ער לטיבה של התנהגותו. אותו סיפור, כשהוא מסופר בגוף שלישי מפי עד-ראייה, לאותו מעשה עצמו הנעשה על ידי אחרים, כשלא היה בכוחו למנוע, היה מקבל אופי שונה לחלוטין. בדרך זו גדולה חומרת המעשה, וגדולה הביקורת על העולם, שכן גם מי שיוזע להעריך את חומרתה של התנהגות זו, ואת עוצמתה של הבדידות ללא הזדהות, לא רק שאינו עושה דבר כדי למנעה, אלא אף מצטרף לאחרים ובכך מגביר את הסבל. ואם כך, דומה שאין הסיפור משאיר כל פתח לתקוה ולנחמה, כדרך, שרגילים לדרוש מסיפור לילדים ולנוער.

יושם לב למלים: "פניתי כה וכה [— — —] — ואין איש!" המעוררות את האסוציאציה המקראית לפרשת הריגת המצרי על ידי משה: "ויפן כה וכה וירא כי-אין איש" (שמות, ב' 12). בשני המקומות מלים אלה הן הכנה למשהו רע שעומד לקרות.

סביר להניח, שהעובדה ששופמן לא השתתף יותר בכתב-עת זה מעידה, שהעור-כים לא שבעו נחת מסיפור זה, ואולי אף נמתחה עליהם ביקורת, על שנתנו מקום לסיפור "אנטי-חינוכי" כזה. ואולי אפילו מזיק "לנפשו הרכה של הילד".

על אף ההזהרה החמורה: "במטותא, להדפיסו בלי שגיאות", נפלה שגיאת-דפוס חמורה למדי, בסיפור, שנשלח למערכת בכתב-ידו המעוקל והקשה לקריאה של שופמן, כדרך שנפלו שגיאות כאלה ברבים מסיפוריו ומרשימותיו, כיוון שהעורכים והמגיחים לא הצליחו לפענח כהלכה את כתב-ידו.

במכתב למערכת "עדן" (מיום 13.5.1925), זמן קצר מאוד לאחר שנדפס סיפורו, העיר על שגיאת-דפוס "רעה מאד" כלשונו: במקום המלה "ערירותו" נדפסה המלה "מרירותו" באופן, ששיעורו הנכון של המשפט צ"ל: "לבל תדבק בי ערי-רותו", מלה שהיא מלת-המפתח לסיפור כולו.

סיפור זה לא כונס שנית בכתבי שופמן, אם משום הקושי הטכני, הידוע גם ממקורות אחרים, לחזור ולמצוא את כתב-העת עם הסיפור, ואם משום ששופמן לא היה מרוצה ממנו.

ד. שופמן בבית-הספר

דומה, ששוב לא פנו עורכי כתבי-עת לילדים ולנוער אל שופמן בבקשה להשתתף בהם, להוציא נסיון נוסף, שלא עלה יפה, שנעשה בידי יעקב פייכמן, בשעה שחידש את הירחון "מולדת" בעריכתו. בתשובה לפנייתו (שלא הגיעה לידי) ענה לו שופמן, במכתב מיום 17.9.1927: "כל דבר היוצא מקולמוסי עתה — נדמה לי תמיד שאינו בשביל 'מולדת'. אני מחכה ליום, שבו תעמוד בראש ירחון אמיתי, כדי שאוכל להיות בעוזריך הקבועים".

גם במקרה זה, בולט זלזולו של שופמן בכתבי-עת לנוער, על דרך הדגשת הניגוד:

כתבי־עת אלה אינם "ירחון אמיתי", ולכן אין הוא יכול לקחת חלק בהם, על אף מצבו החומרי הקשה. בתקופה זו התדרדר עוד יותר מצבו הכלכלי ובעקבות זה גם מצב רוחו. הנושים רדפו אחריו, והמעקל היה אורח קבוע בביתו. ביטוי למצבו התמור באותן שנים ניתן בסיפוריו מאותה תקופה, ובמיוחד ב"עיניים ונהרות" (1927) — סיפור הפסימיות והיאוש המוחלטים, שבסופו טורף הגיבור את נפשו בכפו, כביטוי להרגשה שאין דרך אחרת לאדם כיוון שעול החיים כבד מנשוא. מובן, שבמצב רוח כזה, אפילו מתוך הכרח כלכלי, לא יכול היה שופמן להתפשר עם עצמו ולכתוב אחרת מכפי שהרגיש, ומה שהרגיש, לא התאים כלל לנוער, לפי תפיסתו ותפיסת העורכים.

ואולם, אם שופמן לא כתב במיוחד לנוער, להוציא סיפור יתום זה, הרי לא יכלו עורכי הכריסטומטיות לבתי־הספר לוותר על נוכחותו, וכללו בהן כמה מסיפוריו, שלא נכתבו במיוחד לילדים; מביניהם ראוי להזכיר את: "השניים" (תרפ"ט); "הנשיקה" (ת"ש); "שלו נעליכם" (תש"ט). הראשון פורש, בדרך כלל, כביטוי לאופטימיות ולאמונה באדם, כדי "שיתאים" לתלמידים ולנוער, בניגוד מפורש לרוח כתיבתו הפסימית והצינית; עם השני "אפשר לחיות", כיון שהוא נותן ביטוי "מתון" לקשר הארוטי בין המולדת והאשה; ואילו השלישי, שנכתב במלאות שנה להקמת מדינת־ישראל, נותן ביטוי מתפעם להרגשת הגאווה והקדושה המ־הולות בכאב של "חויית המדינה", והוא יוצא דופן בכלל כתיבתו של שופמן, המתנזרת בכל כוחה מן הפאתוס. ואכן 'שלו נעליכם' חזר ונדפס גם ב"דבר לילדים", בירחון לנוער "עתידות", ובאנתולוגיות רבות, אבל כחריג בכתיבתו, ואין לראות בו דוגמה מייצגת נאותה לדרך יצירתו של שופמן.⁸

7. ראה ניתוח מפורט של סיפור זה בספרי "מאופק אל אופק", עמ' 359—364.

8. נושא זה של "שופמן בבית־הספר" עומד בפני עצמו, והוא גם חלק מן הנושא הכללי על הורות ספרות יפה בבית הספר, ובעיקר על פירוש המושגים: ספרות חינוכית וחינוך באמצעות ספרות.